

Dariusz Zajac

SENS ŻYCIA A WARTOŚCI ETYCZNE W PRACY NAUCZYCIELI

Nauczyciel niejednokrotnie stanowił i stanowi nadal przedmiot zainteresowań licznych studiów teoretycznych i empirycznych. To szerokie zainteresowanie nauczycielem stało się przyczyną wyodrębnienia osobnej gałęzi wiedzy pedagogicznej, określonej mianem pedeutologii, pojmowanej najogólniej jako wiedza o nauczycielu.

Jednym z najważniejszych obszarów badawczych pedeutologii jest obszar, który określić by można etycznym, a obejmującym swym zakresem między innymi aksjologiczną problematykę zawodu nauczycielskiego. Od niepamiętnych czasów zawód nauczyciela był w świadomości społeczeństwa postrzegany jako służba społeczna w wymiarze etycznym, co z kolei zwiększało roszczenia etyczne adresowane do przedstawicieli tego zawodu. Jako główny organizator procesu dydaktyczno-wychowawczego, nauczyciel zobligowany był i jest do respektowania wartości etycznych. Nie bez powodu więc od wieków tworzono wzory idealnego nauczyciela o właściwie ukształtowanej sylwetce etyczno-moralno-deontologicznej.

Słusznie stwierdza S. Wołoszyn, pisząc: „Filozofia nauczyciela od dawien dawna poszukiwała i poszukuje ideału nauczyciela, kreśliła i kreśli osobowościowy i profesjonalny wzorzec dobrego nauczyciela – wychowawcy niezależnie od tego czy będziemy ów wzorzec nazywać charakterystyką, sylwetką, profesjogramem czy jeszcze inaczej”¹.

Niniejszy tekst ma stanowić jedną z wielu możliwych prób podejścia do zagadnienia wartości etycznych w kontekście sensu nauczycielskiej egzystencji. Wyjściową tezę artykułu autor czyni twierdzenie, że wartości

---

¹ S. Wołoszyn, O niektórych filozoficznych i metodologicznych dylematach pedeutologii, [w:] *Pedeutologia, badania i koncepcje metodologiczne*, A. A. Kotusiewicz, H. Kwiatkowska, W. P. Zaczyński, Warszawa 1993, s. 11.

etyczne jako wartości będące stałym, niezmiennym, idealnym dobrem mogą sprzyjać nadawaniu sensu nauczycielskiej egzystencji.

Z wyrażeniem „sens życia”, „sens egzystencji” spotykamy się na gruncie filozofii, psychologii, socjologii, religioznawstwa. Problematyka obejmująca swym zakresem sens życia człowieka ma charakter nie tylko teoretyczny, ale i praktyczny. Interdyscyplinarny charakter tego wyrażenia pociąga za sobą różne sposoby jego pojmowania. Rację należy przyznać również Z. Ziemińskiemu, który twierdzi, że różnorodność sposobów rozumienia terminu „sens życia” bierze się z tego, że jest on „terminem zrelatywizowanym do różnych systemów różnego typu wartości”².

Najogólniej słowo „sens” rozumie się jako znaczenie lub jako wartość, doniosłość, racja istnienia³. Najwcześniej na temat sensu życia dywagowano na gruncie filozofii i rozważania te mają miejsce po dzień dzisiejszy w większości systemów filozoficznych. Na gruncie tej nauki sens życia rozważa się najczęściej w dwojaki sposób: ustala się znaczenie terminu „sens” oraz terminu „życie” i łącząc te znaczenia określa się model sensownego życia lub korzystając z zastanych i wybranych filozofii oraz tendencji tych filozofii, ich tezy czyni się znaczeniem terminu „sens” i terminem „życie”⁴.

Pomimo różnych sposobów pojmowania sensu życia, problematyka z nim związana wpisuje się w krąg zainteresowań antropologii filozoficznej, podejmującej – najogólniej biorąc – rozważania wokół filozoficznej koncepcji człowieka, istotnych właściwości natury ludzkiej, powołania i przeznaczenia człowieka, jego stosunku do otaczającego świata. W antropologii filozoficznej należałoby więc upatrywać źródła wszelkich problemów i podstaw do rozważań nad sensem życia człowieka.

Dla prezentowanych w tym miejscu kwestii można przyjąć, że życie ma sens, jeżeli tworzy całość zmierzającą do zrealizowania celów najlepszych z tych, do których zrealizowania w danych warunkach jesteśmy zdolni. Człowiek powinien posiadać umiejętność rozróżnienia tego, co naprawdę dobre i dobre jedynie z pozoru, tego, co lepsze i gorsze i wytrwale dążyć do obranych celów. Umiejętność tę określa się **mądrością życiową**, zdolność do podejmowania wysiłku w dążeniu do celu nosi nazwę **silnej woli**. Owa mądrość życiowa i silna wola tworzą to, co określa się mianem **charakteru etycznego człowieka**⁵.

² Z. Ziemiński, „Sens życia” a system wartości, *Studia Filozoficzne*, 1981 nr 4.

³ *Ibidem*.

⁴ M. Gogacz, Sens życia i wspólnota, *Studia Filozoficzne*, 1981 nr 4.

⁵ T. Czeżowski, Jak rozumieć „sens życia”, [w:] *O wartościach, normach i problemach moralnych, wybór i oprac. M. Środa*, Warszawa 1994, s. 346.

Jeżeli pracę nauczyciela będziemy rozpatrywać w aspekcie teleologicznym, to wówczas cele działania, jakie pragnie nauczyciel osiągnąć, mogą nadawać jego życiu sens. Źródła tych celów można by szukać w aksjologii, bowiem w niej odnaleźć można to wszystko, co nadaje celom głębszy sens. Nauczyciel – jak pisał T. Kotarbiński – „skazany jest na wielkość moralną”, to pociąga za sobą powinność wnoszenia w profesjonalną działalność określonego dobra. Zdaniem Platona, dzięki dążeniu do Dobra (jak również Prawdy i Piękna) życie staje się coś warte. W owym dążeniu do tych wartości tkwi również ostateczna wartość człowieka⁶. Tak więc praca nauczyciela związana jest z określoną koncepcją celów działania, powinności moralnych i wartości etycznych. Nadrzędne miejsce przypisuje się jednak wartościom etycznym, ponieważ stanowią one podstawę do określania celów działania i powinności moralnych.

Człowiek nie może prawidłowo funkcjonować bez zaistnienia w jego działalności życiowej takich wartości, które są lub mogą być uznawane przez niego za nadające sens życiu⁷. Dla nauczyciela tymi wartościami mogą być wartości etyczne, których suma tworzy to, co określa się najogólniej mianem dobra. Ideałem w pracy zawodowej nauczyciela jest przede wszystkim dobro dziecka (podmiotu wychowywanego). Zobowiązuje to nauczyciela do poznania nie tylko istoty dobra, ale przede wszystkim do chcenia owego dobra, czyli zabiegania o nie.

Chcieć czyjeś dobra nie oznacza nic innego, jak wychodzenie z własnej woli ku temu, co spostrzega się jako dobro. Poznanie zaś dobra w jakimś stopniu człowieka zobowiązuje i znajduje swoje odzwierciedlenie w poczuciu powinności. Znając prawdę o dobru – twierdzi K. Wojtyła – człowiek powinien nie tylko dobra chcieć, ale i dobro wybierać⁸. Poznanie, zrozumienie, zaakceptowanie i respektowanie tego dobra, to jedna z wielu możliwych dróg usensowienia życia, bowiem – jak twierdzi J. M. Bocheński – „Żyjemy, aby móc działać jako ludzie, po ludzku, a to znaczy, aby mieć udział w wartościach duchowych”⁹. W przypadku pracy nauczyciela chodzi o głębokie, wewnętrzne przekonanie, że to, co czyni on w trakcie swojej profesjonalnej działalności, służy przede wszystkim dobru dziecka.

Z powyższym problemem nierozzerwalnie wiąże się kwestia powołania nauczycielskiego. Powołanie to, rozumiane najogólniej jako wrodzona

⁶ Cyt. za: W. Furmanek, Człowiek – człowieczeństwo – wychowanie, Rzeszów 1995, s. 40.

⁷ K. Obuchowski, Psychologia dążeń ludzkich, Warszawa 1972, s. 244.

⁸ Cyt. za: M. Malicka, Ja to znaczy kto? Rzecz o osobowej tożsamości i wychowaniu, Warszawa 1996, s. 94-95.

⁹ J. M. Bocheński, Sens życia i inne eseje, Kraków 1993, s. 34.

dyspozycja do pełnienia roli nauczyciela, ma szczególne znaczenie, bowiem warunkuje jakość podejmowanych przez nauczyciela działań. „Swoje nauczycielstwo – pisze J. Legowicz – łącznie ze swoim przygotowaniem do zawodu i swoją pragmatykę zawdzięcza (nauczyciel – D. Z.) nie tylko uzdolnieniom, ile zawsze jakiemuś powołaniu i jakby nauczycielskiemu przeznaczeniu, i tym różni się od uczestników i przedstawicieli innych zawodów”¹⁰. Na związek powołania z sensem nauczycielskiej egzystencji uwagę zwraca J. Kłósowski stwierdzając, że w przypadku nauczyciela realizacja jego życiowego, indywidualnego powołania może stać się sensem jego egzystencji¹¹. Zadowolenie z pracy, obowiązkowość, życzliwość, uczciwość odpowiedzialność, miłość do dziecka, gotowość do osiągania wyznaczonych celów, to niektóre z cech świadczące o nauczycielskim powołaniu.

Życie zatem staje się sensowne, jeżeli realizuje zadania wynikające z powołania. Na gruncie pracy pedagogicznej wiąże się to m.in. z:

- optymizmem, stanowiącym źródło motywacji do codziennego wykonywania zadań zawodowych oraz pracy nad sobą;
- zdolnością wyobrażania sobie przyszłych stanów rzeczy, antycypacji wychowawczej;
- trwałym i niesprzecznym systemem wartości i przeświadczeń moralnych, traktowanych jako fundament do budowania człowieczeństwa i „świata człowieka”¹².

Interesującej analizy pamiętników nauczycieli – m.in. pod kątem powołania nauczycielskiego dokonała H. Rotkiewicz. Warto w tym miejscu przytoczyć wypowiedzi niektórych nauczycieli: „Ten zawód wymaga serca (...) i głębokiej wiedzy” („Paula”), „(...) sama wiedza i mądrość nie wystarczą w wychowaniu i nauczaniu, dobrze jest, jeżeli towarzyszy jakaś dziwna, niepojęta postawa miłości” („Wytrwała”), „zawód nauczycielski jest «powołaniem» i nie może być traktowany jako rzemiosło, w którym biegleść zyskuje się drogą wieloletniego terminowania” („Siłaczka”). Inny z pamiętników próbuje dokonać uściślenia pojęcia powołanie stwierdzając, że nauczyciel musi nosić w sobie „bakcył powołania twórczego, reformatorskiego”, charakteryzować się „wysublimowaniem etycznym”, jak również zainteresowaniem dla wiedzy i życia. „Pasja powołań jest w zawodzie nauczycielskim nieodzowna” („Confiteor”)¹³. Z tak rozumianym powołaniem

¹⁰ J. Legowicz, O nauczycielu mistrzu samego siebie, [w:] *Pedeutologia...*, *op. cit.*, s. 15.

¹¹ J. Kłósowski, Kilka myśli o nauczycielskiej egzystencji, *Kultura i Edukacja*, 1996 nr 2.

¹² W. Furmanek, *op. cit.*, s. 53-54.

¹³ H. Rotkiewicz, Wybór zawodu nauczycielskiego, [w:] *Przemiany zawodu nauczycielskiego*, J. Nowak (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 18.

wiąże się między innymi urzeczywistnianie określonych wartości, bowiem jak twierdzi R. Ingarden: „(...) istnieje pewien zbiór szczególnych wartości, które człowiek sobie ustala i usiłuje realizować, a nawet do ich realizowania czuje się powołany”¹⁴. W przypadku pracy nauczyciela tymi wartościami są niewątpliwie wartości etyczne. Od stopnia udziału tychże wartości w działaniach nauczycieli zależeć będzie jakość tych działań, a te – jak wiadomo – warunkują wnoszenie się na wyższy poziom nauczycielstwa, a pozostając w określonych relacjach do celów, jakie nauczyciel chce osiągnąć, w mniejszym lub większym stopniu nadają jego życiu sens.

Słusznie zauważa J. M. Bocheński twierdząc, że: „Dążenie do jakiegoś celu nadaje najczęściej ten sens mojemu życiu, muszę więc dbać, aby mi nie brakło celów”¹⁵. Nadrzędnym celem nauczyciela jest czynienie dobra, ale jakie to dobro będzie, w znacznej mierze zależy od wewnętrznej, moralnej kwalifikacji nauczyciela. Uzyskanie zaś wysokich moralnych kwalifikacji wymaga od nauczyciela ciągłego doskonalenia aksjologicznego, ciągłego pogłębiania istoty wartości, w tym również wartości etycznych.

Proces konstytuowania wartości etycznych w człowieku jest procesem długotrwałym, wręcz nie mającym końca, a w efekcie prowadzącym co najwyżej do wyrobienia etycznego, ale nigdy nie prowadzącym do osiągnięcia etycznego ideału, bowiem – jak zauważa J. Woroniecki – ideały mają pierwszeństwo jedynie w dziedzinie myśli¹⁶. Doskonalenie aksjologiczne jest zadaniem stojącym przed każdym nauczycielem, ponieważ w założeniach swoich zmierza do ukształtowania właściwego oblicza aksjologicznego, a ono z kolei wydaje się być nieodzowne w służbie świadczonej drugiemu człowiekowi. Jak każdy inny człowiek, nauczyciel dąży do ciągłego przekraczania zadanych granic, a przy współdziałaniu doskonalenia aksjologicznego może przynajmniej w minimalnym stopniu zbliżyć się do prawdziwego człowieczeństwa.

Człowieczeństwo to nic innego, jak tylko pewna idea wyrażająca aksjologiczną istotę człowieka. Jako idea jest ona czymś zadaniem, a nie danym jako wartość statyczna. Istotą jej jest założenie, że człowiek jest bytem skazanym na ciągle do niej dążenie, jest bytem skazanym na dążenie do wartości, jeśli chce być człowiekiem¹⁷. Praca nauczyciela, to z jednej strony ciągle urzeczywistnianie wartości etycznych, a z drugiej strony ciągle doskonalenie w kierunku aksjologicznego wyrobienia, w kierunku zbliżania się do idei

¹⁴ R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1973, s. 22.

¹⁵ J. M. Bocheński, *op. cit.*, s. 21.

¹⁶ J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza*, Lublin 1986, s. 65.

¹⁷ W. Furmanek, *op. cit.*, s. 39-40.

prawdziwego, niczym nieskrępowanego człowieczeństwa. W wytyczaniu sobie i osiaganiu tych celów należałoby upatrywać możliwości nadawania sensu nauczycielskiej egzystencji. Szczególnie w czasach dzisiejszych, w dobie gwałtownych przemian rzeczywistości społecznej, nauczyciel dzięki rozpoznaniu, rozumieniu, a nade wszystko akceptowaniu i respektowaniu wartości etycznych może nadać swojemu życiu zupełnie nowy jakościowo sens, a nadając życiu sens winien pamiętać o powierzony mu misji, o doniosłości pracy świadczonej na rzecz drugiego człowieka, wyrażającej się nie tylko w aplikacji wartości etycznych w konkretnych sytuacjach wychowawczych, ale i ciągłym poszukiwaniu odpowiedzi na tak ważne pytanie: dlaczego tych właśnie wartości powinien chcieć jako nauczyciel.